

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ІНСТИТУТУ

Розглядаються функції сім'ї, що забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціально-культурного інституту.

Ключові слова: сім'я, функції, соціально-культурний інститут, суспільство, цінності, потреби, шлюбні відносини.

Рассматриваются функции семьи, обеспечивающие полноценность ее существования, саморазвития и широкую жизнедеятельность как социально-культурного института.

Ключевые слова: семья, функции, социально-культурный институт, общество, ценности, потребности, брачные отношения.

The functions of the family which only in the complex provide the full value of its existence, self-development and wide ability to live as the welfare institute are considered in the article.

Key words: polyfunctionality, family, culture, social-cultural institute, society, values, needs, marriage relations.

Історія розвитку суспільства — це, передусім, історія розвитку сім'ї як соціального інституту, який еволюціонує та суттєво змінюється разом із суспільством. Нині сім'я є розвідним соціально-культурним інститутом, покликаним бути діючим інструментом гуманізації, консолідації суспільства, соціалізації особистості, подолання міжнаціональних конфліктів, досягнення громадянської злагоди.

Становище сучасної української сім'ї як структурної соціальної одиниці значною мірою відображає в собі загальний стан усього суспільства, всі протиріччя й наслідки процесів, які відбуваються в ньому. Проте за сучасної економічної та політичної ситуації в Україні інституція сім'ї зазнає серйозних матеріальних і морально-психологічних труднощів та випробувань. Водночас зміна чи втрата певних усталених соціальних цінностей впливає безпосередньо і на сімейні цінності, зумовлює кризові явища у функціонуванні сім'ї як соціального інституту.

Необхідно зазначити, що сім'я є унікальною опорою суспільства. З одного боку, надає йому те, чого не можуть дати інші соціальні інститути, суттєво впливає на суспільні відносини. З іншого — вона ще більшою мірою відчуває на собі вплив економічних, правових, моральних, суспільних засад, є продуктом даного суспільства, його незмінним відображенням. Особливо це стосується сучасної сім'ї, яка переживає своєрідний перехідний період.

По-перше, змінюються старі, традиційні, норми поведінки, ставлення до шлюбу, характер шлюбних відносин, взаємовідносини між батьками та дітьми. Якщо раніше в сім'ї вирішальне слово належало чоловікові — батьку, авторитет якого був високим і беззаперечним, то нині змінилося сам статус голови сім'ї, характер «сімейної влади». Внутрішньосімейні відносини вибудовуються не по типу насадження своєї волі, а частіше відповідно до різних поглядів. Отже, сім'я з ієрархічної групи перетворилася на дружню асоціацію, в якій відносини між чоловіком та дружиною частіше набувають «елітарного» характеру, під яким розуміються розумний розподіл влади і відповідальності між подружжям, рівна повага й увага до потреб кожного з партнерів.

По-друге, зростання матеріальних та духовних потреб сприяє підвищенню рівня вимог до цінностей шлюбу. Зміцнюється прагнення подружжя в процесі сімейного спілкування реалізувати свою особистість на благо іншого і шлюбного союзу в цілому. Усе більшого значення набувають особиста свобода, незалежність, можливість проводити дозвілля за своїм бажанням. Сімейне життя, зважаючи на це, розглядається як сукупність життєвих курсів кожної зі сторін, а не один життєвий цикл сімейної одиниці.

По-третє, тривалий час сім'я розглядалася, в першу чергу, як господарський, економічний осередок, і лише в останню чергу як союз людей, які кохають один одного. Таким чином, сім'я може бути як своєрідний генератор поглядів, принципів, норм моралі, психологічних установок, взірців поведінки. Сім'я є охоронцем традицій і норм поведінки, тому вона може передавати в спадок не тільки позитивні, але й негативні приклади [5, с. 26-30].

Виникненню, історичній еволюції, аналізу шлюбно-сімейних відносин присвячені праці Л. Моргана [4], Г. Спенсера [7], Г. Тарда [8], Ф. Енгельса [10] та ін. Починаючи з досліджень Бахофена, Мак-Леннана, Моргана, Конта, Дюркгейма і закінчуючи Вебером, класична соціологія трактує сім'ю як історичну категорію, що зазнає структурних і функціональних змін. О. Конт вважав сім'ю основною умовою існування соціального організму. Г. Спенсер вивчав взаємодію соціальних інститутів у суспільстві подібною функціонуванню єдиного цілого організму. На його думку, сім'я завдяки своїм функціям у суспільстві являє собою його основний соціальний інститут. Е. Дюркгейм намітив підходи до дослідження сім'ї, розглядав її «як подібне цілісному суспільству» [1, с. 26-30], вплив якого поширюється на різні сфери діяльності.

Проблеми становлення, розвитку й існування сучасної молоді сім'ї розглядають багато вчених та дослідників. Зокрема, визначення функцій сім'ї в сучасному суспільстві (Н. Бабенко, Н. Купина, В. Піча, В. Постовий, Т. Руденко, А. Харчев та ін.), кризи сім'ї та шляхи її подолання (А. Антонович, В. Борисов), питання

взаємовідносин та сімейного спілкування (В. Зацепін, В. Піча, В. Сисенко, Ю. Азаров), взаємодію сім'ї з іншими соціальними інститутами виховання (І. Гребенніков, Н. Беланова), роль і місце сімейного виховання (Ю. Стрельцов, О. Сасихов, А. Харчев), питання підготовки молоді до сімейного життя (І. Дементьєва, С. Голлод). Проте науковий інтерес до функціонування сім'ї залишається незадоволеним, це й зумовило мету статті — дослідити функції сім'ї як соціального інституту.

Вирішення проблем життєдіяльності сім'ї, сімейного виховання, дозвілля, кризи сімейного спілкування припускає уточнення терміна сім'я, її основних соціальних ролей та обов'язків. Оскільки інститут сім'ї є предметом дослідження представників різних наук, то, звичайно, і судження про неї в учених різні. Демографи, наприклад, воліють називати сім'ю сукупністю осіб, які разом живуть, поєднані зв'язком родичання і мають спільний бюджет. Економісти ж, підкреслюючи системність сімейних відносин, схильні вбачати в сім'ї невеличку групу з усіма характерними їй особливостями, початковий елемент соціальної структури, в процесі функціонування і розвитку якої все більше проявляються аспекти соціально-економічних відносин. Що ж стосується суспільствознавців, то вони поділяють філософсько-соціологічну інтерпретацію сім'ї, згідно з якою вона є малою, основаною на шлюбі чи кровному спорідненні, групою, члени котрої пов'язані спільністю і взаємодопомогою в реалізації своїх різноманітних інтересів і потреб [5, с. 31-32].

Тлумачення терміна «сім'я» наявне в працях відомого російського соціолога А. Харчева, який розглядає сім'ю як систему взаємовідносин подружжя, батьків і дітей, основу на взаємній моральній відповідальності та спільності побуту; спільних зусиль з реалізації соціальних потреб членів сім'ї; реалізації потреб суспільства у фізичному та духовному відтворенні нових поколінь [9, с. 79].

Кожна сім'я відрізняється одна від одної за такими основними параметрами: соціально-культурний — освітній рівень подружжя, їх участь у житті суспільства; соціально-економічний — майнові характеристики сім'ї, зайнятість подружжя у сфері суспільного виробництва; техніко-гігієнічний — умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя; демографічний — кількість членів сім'ї [6, с. 245].

Понині у вітчизняній науці не існує усталеної класифікації сім'ї, побудованої на певних критеріях та ознаках. Але надається систематизована типологія сімей за певними класифікаційними ознаками [6, с. 246-247]:

Класифікаційна ознака	Види сімей
За складом	Нуклеарна сім'я (з двох поколінь — батьків і дітей) Складна сім'я (сім'я з кількох поколінь) Неповна сім'я (з одним з батьків та дітьми) Материнська сім'я (жінка, яка не була в шлюбі, та дитина)
За кількістю дітей	Бездітна сім'я Однодітна сім'я Малодітна сім'я (з двома дітьми) Багатодітна сім'я (з трьома та більше дітьми)
За наявністю нерідних дітей	Опікунська сім'я Прийомна сім'я
За сімейним стажем	Молода сім'я Сім'я середнього шлюбного віку Зріла сім'я
За типом главенства в сім'ї	Демократична (партнерська) сім'я Авторитарна (домінаторна) сім'я
За національним (етнічним) складом	Однонаціональна сім'я Міжнаціональна сім'я Сім'я з громадян різних держав Сім'я з осіб різного віросповідання
За місцем проживання	Міська сім'я Сільська сім'я Віддалена сім'я
За рівнем матеріального достатку	Сім'я із середнім матеріальним достатком Малозабезпечена сім'я Сім'я, що перебуває за межею бідності Заможна сім'я Елітарна сім'я
За професійною діяльністю подружжя	Робітнича сім'я Фермерська сім'я
За соціальним складом	Соціально гомогенні (однорідні) сім'ї Соціально гетерогенні (неоднорідні) сім'ї

Класифікаційна ознака	Види сімей
За особливими умовами сімейного життя	Студентська сім'я Дискантна сім'я Сім'я в громадянському шлюбі Сім'я біженців
За якістю сімейних взаємин	Благополучні сім'ї Неблагополучні сім'ї (сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємовідносинах між подружжям, батьками та дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини; сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей)

Слід зазначити, що в більшості визначень поняття «сім'я» функціонують такі важливі показники, як узи шлюбу і родичання, спільне проживання, загальний бюджет, взаємодопомога, моральна відповідальність, потреба в самозабезпеченні та самоствердженні. Сім'я є формою спілкування людей, яка складається з поєднаних шлюбом чоловіка і жінки, їх дітей (власних або усиновлених), а також, у деяких випадках, з інших осіб, пов'язаних з вищезазначеними кровними зв'язками [5, с. 33]. Хоча таке визначення не є абсолютно точним, проте, зручне тим, що містить усі суттєві характеристики сім'ї на будь-яких стадіях її розвитку, зокрема на стадії формування чи розпаду.

Як соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві різні функції, які можна охарактеризувати як набір історично зумовлених видів діяльності, роль і значення яких на певному етапі розвитку сім'ї неоднакові.

Заслуговує на увагу доволі поширена в науковій і публіцистичній літературі точка зору, згідно з якою система соціальних функцій сучасної сім'ї складається з таких: репродуктивна, економічна, рекреативна, виховна, комунікативна, організація дозвілля та відпочинку [3, с. 23]. Деякі автори виділяють самостійні або додаткові функції: регулятивну, яка полягає в регулюванні стосунків між членами сім'ї на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету та влади; сексуальну, що передбачає реалізацію сексуальних стосунків подружжя, досягнення ними сексуального задоволення; психотерапевтичну, що реалізується у двох аспектах — «погладжування» (ласка й увага один до одного) і «резонування» (розуміння та допомога один одному в оцінюванні позицій з важливих проблем, під-

тримування іншого в його самореалізації й особистісному розвитку), феліцитологічну (прагнення до особистого щастя) тощо.

У певних функціях сім'ї провідна роль належить репродуктивній, оскільки вона зумовлена потребою в дітях, бажанням повторити себе в них, природним почуттям материнства і батьківства. Ця функція містить усі елементи всіх інших функцій, оскільки сім'я бере участь не тільки в кількісному, але й у якісному відтворенні населення. На жаль, як відзначають соціологи, більшість сучасних молодих сімей у складних соціально-економічних умовах не в змозі задовольнити своїх потреб у народжуваності, зважаючи на певні об'єктивні та суб'єктивні причини. Тому ми маємо нині сумну статистику. Упродовж 1991–2002 рр. абсолютна кількість народжених зменшилася з 630,8 до 390, 7 тис., зокрема від 419,2 до 248,9 тис. у містах та від 211,6 до 141,8 тис. у селах відповідно [2, с. 27].

Сім'я бере участь у суспільному виробництві засобів для життя, відновлює втрачені на виробництві сили, веде господарство, має свій власний бюджет, організовує споживацьку діяльність. Усе це становить економічну функцію сім'ї. Вплив економічної функції на взаємовідносини в самому сімейному колективі можуть бути подвійними: справедливий розподіл домашніх обов'язків у сім'ї між чоловіком та дружиною, старшим і молодшим поколінням, зазвичай, сприяє зміцненню шлюбних відносин, моральності і трудовому вихованню дітей. За умови неправильного розподілу домашніх обов'язків у сім'ї, коли вони покладаються в основному на жінку, чоловік постає в ролі «патріарха», а діти — лише в ролі споживачів, вплив, безумовно, буде несприятливим. З економічною функцією тісно пов'язана проблема керівництва сім'єю, тобто питання голокування в сім'ї. Сім'ї, де чоловік має безмежну владу, трапляються рідко, проте існують сім'ї, в яких головою є жінка. У руках матері зосереджений сімейний бюджет, вона — основний вихователь дітей, організатор дозвілля. Такий стан теж не можна вважати нормальним: на плечі жінки лягає непомірний тягар. Для більшості сімей характерна приблизно рівна участь подружжя в управлінні домашнім вогнищем.

Серед основних соціальних функцій сім'ї — виховання дітей. Виховна функція містить передачу дорослими членами сім'ї дітям досвіду, формуванню в них поглядів на життя, моральних, правових та етичних норм і правил поведінки, загальної культури, суспільної та пізнавальної активності. Особливістю сімейного виховання є систематичний вплив сімейного колективу на кожного свого члена впродовж усього життя, постійний вплив дітей на батьків, що спонукає їх активно займатися самовихованням та самовдосконалюватися. Незважаючи на оновлюючу систему суспільного виховання, сім'я, як і раніше, залишається основним середовищем життєдіяльності дітей, первинною соціалізацією дитини, підготовки людини до

самостійного життя та формування особистості, її життєвої позиції. Саме в сім'ї, в перші роки життя дитини, закладається фундамент основних якостей людини. Саме батьки, сім'я в цілому, виробляють у дітей комплекс базових соціальних цінностей, орієнтацій, установок, потреб, інтересів та звичок. Саме перші «уроки життя» в сім'ї закладають основу, зважаючи на яку діти вибірково сприймають, переробляють, засвоюють чи відхиляють соціальну інформацію як інструкцію до дій. Тільки при оптимальному поєднанні внутрішньосімейного та суспільного можуть бути створені умови для гармонійного розвитку людини. На думку психологів, почуття, на яких ґрунтується сім'я, народжує в душі здатність дорожити близькими, як собою, їх інтересами — як власними. Тому сім'я може бути міцним джерелом гуманізму [5, с. 54].

Усе більшого значення соціологи надавали і надають комунікативній функції, яка полягає в задоволенні потреб людини у двох протилежних явищах — спілкуванні й усамітненні. Зовні нав'язане, вимушене спілкування (на вулиці, в транспорті, на роботі) частіше за все не стільки задовольняє наші потреби в спілкуванні, скільки перевантажує їх. Інша справа — домашня атмосфера, де, зазвичай, ми спілкуємося з людьми, по-перше, соціально та психологічно близькими, по-друге, де делікатніше і поважніше ставляться до нашої особистості. Зрозуміло, що таку функцію може виконувати тільки здорова сім'я. Моральне та психологічне здоров'я людини безпосередньо пов'язане з характером внутрішньосімейного спілкування, з тим, який морально-психологічний клімат склався в сім'ї [3, с. 27]. Якщо сім'я приділяє виконанню цієї функції достатню увагу, то це суттєво підсилює її виховний потенціал. Часто з комунікативною функцією пов'язують діяльність зі створення психологічного клімату сім'ї.

До переліку основних функцій сім'ї входить і функція організації дозвілля та відпочинку. Під дозвіллям розумітимемо позаробочий час, який людина розподіляє за власним вибором і наміром. Вільний час — одна з найважливіших соціальних цінностей, незамінний засіб оновлення фізичних та духовних сил людини, всебічного розвитку особистості. Зростанню ролі дозвілля сприяють правильний ритм і режим життя сім'ї, розумний розподіл обов'язків між її членами, планування роботи та відпочинку. У цілому дозвілля є ніби дзеркалом зрілості людини як особистості: за змістом проведеного дозвілля можна охарактеризувати людину. Нині спостерігається тенденція розширення сімейного відпочинку, сімейного туризму, сімейного фізичного загартування, засвоєння культурних цінностей, науково-технічної та художньої творчості, самовиховання та ін.

Особливістю мотиваційної сфери сучасних молодих сімей є домінування потреб, які відображають їх прагнення до самоствер-

дження в різних сферах життєдіяльності та пошук шляхів пристосування до нових форм існування. Але якщо порівняти дані соціологічних опитувань за 1996 р. (дані лонгітюдного дослідження «Молода сім'я в Україні» (1994-2015рр.)), проведені УІСД у 1996 р.) з даними за 2003 р., виявиться, що залишається стійкою тенденція щодо виокремлення серед основних функцій сім'ї народження та виховання дітей як першочергової [2, с. 62].

Розподіл відповідей молодих жінок та чоловіків щодо важливості функцій життєдіяльності сім'ї, %

Функції сім'ї	1996 р.		2003 р.	
	% відповідей чоловіків	% відповідей жінок	% відповідей чоловіків	% відповідей жінок
Народження та виховання дітей	88	93	82	88
Ведення домашнього господарства	55	61	47	51
Матеріальна підтримка неповнолітніх дітей	22	22	30	30
Контроль і відповідальність за поведінку членів сім'ї	18	17	22	20
Духовне спілкування та розвиток особистості членів сім'ї	32	36	24	28
Задоволення потреб у коханні, особистому щасті	72	77	48	58
Організація раціонального відпочинку	17	16	17	16
Задоволення сексуальних потреб	48	45	34	26
Можливість через вступ до шлюбу підвищити свій соціальний статус, поліпшити своє становище в суспільстві	8	10	14	15

Аналіз наведених основних функцій сім'ї свідчить, що сім'я задовольняє і багатоманітні індивідуальні потреби особистості

(матеріальні, духовні, фізіологічні та ін.), і групові (загальносімейні) потреби, і найважливіші потреби суспільства. Як суспільство впливає на сім'ю, створюючи певний її тип, так і сім'я здійснює значний вплив на розвиток та спосіб життя суспільства. Сім'ї належить важлива роль у прискоренні економічного й соціального розвитку суспільства, вихованні підростаючого покоління, досягненні щастя кожною людиною. Отже, перебільшувати важливість цього соціального й економічного осередку суспільства неможливо — необхідність сім'ї зумовлена потребою людського суспільства в духовному і фізичному відтворенні самої людини.

Основне призначення сім'ї — задоволення суспільних, групових та індивідуальних потреб. Будучи соціальним осередком суспільства, сім'я задовольняє певні його найважливіші потреби, зокрема й у відтворенні населення. Одночасно вона задовольняє потреби кожного свого члена, а також загальносімейні потреби. У сім'ї реалізується соціальна поведінка членів, формуються і задовольняються економічні, соціальні та духовні потреби. Установки на задоволення різних потреб сім'ї визначають її функціонування, поведінку, життєдіяльність.

Велике значення для нормального функціонування сім'ї має стиль спілкування, потреба в якому склалася між подружжям. Цей стиль залежить від рис їх характеру, темпераменту, культурного рівня, звичок, інтересів і, що надзвичайно важливо, від тієї моделі взаємовідносин, яка запозичується ними із сім'ї батьків. Міжособистісне спілкування в молодій сім'ї є багатофункціональним. Перш за все, через нього здійснюється взаємне пізнання думок, почуттів, інтересів, у результаті чого подружжя створює спільний духовний світ своєї сім'ї. Як свідчить досвід, задоволеність подружжя спілкуванням значною мірою залежить від ступеня сумісності їх цінностей і норм спілкування. Не викликає сумніву той факт, що нервозність, неврівноваженість, замкненість, негативні риси характеру є поганими супутниками повноцінного сімейного спілкування.

Отже, посідаючи найважливіше місце в соціальних зв'язках людини, сім'я була і залишається провідним соціально-культурним інститутом. У процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту. Ці соціальні функції сім'ї, з одного боку, зумовлені впливом суспільства на сім'ю, з іншого — місцем сім'ї в загальній соціальній структурі, завданнями, що вирішує сім'я. Усі функції взаємозалежать, взаємопроникають та взаємодоповнюють одна одну, тому жодну з них не можна виділити як основну або друго-рядну.

Список літератури

1. Дюркгейм Э. Общественное разделение труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. — М. : Наука, 1991. — 590 с.
2. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку : тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року / [Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Балакірева, Н. Г. Гойда, Н. Я. Жилка та ін.] ; під ред. М. М. Ілляш, Т. М. Тележенко. — К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. — 140 с.
3. Молодая семья: социально-экономические, правовые, морально-психологические проблемы / [сост. В. И. Зацепин]. — К. : Изд-во «Україна», 1991. — 314 с.
4. Морган Льюис Г. Древнее общество или Исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / Л. Г. Морган. — Л. : Изд-во народов севера, 1935. — 350 с.
5. Пича В. М. Радость семейного общения / В. М. Пича. — К. : Рад. шк., 1991. — 191 с.
6. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 468 с.
7. Спенсер Г. Многомужество и многоженство / Г. Спенсер ; пер. с англ. — М. : УРСС, 2007. — 64 с.
8. Тард Г. Происхождение семьи и собственности / Г. Тард ; пер. с фр. — Л. : ЛКИ, 2007. — 152 с.
9. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР / Харчев Анатолий Георгиевич. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Мысль, 1979. — 367 с.
10. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс; пер. И. Л. Андреев. — М. : Прогресс Ханой Правда, 1987. — 259 с.

Надійшла до редколегії 08.12.2010 р.